

बाजुरा जिल्लाका बाह्रमासे गीतको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर दोस्रो वर्षको दसौं
पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

सुशीलराज उपाध्याय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर
२०६९

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुरको स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि छात्र श्री सुशील राज उपाध्यायले बाजुरा जिल्लाका बाह्रमासे गीतको अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । यस शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६९।०५।१२

.....

डा. जीवेन्द्र देव गिरी
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्र सुशील राज उपाध्यायले स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष, दसौं पत्रको प्रयोजका लागि तयार पार्नु भएको बाजुरा जिल्लाका बाह्रमासे गीतको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र सोही प्रयोजनका लागि स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

१. प्रा. डा. देवीप्रसाद गौतम .....
विभागीय प्रमुख
२. सह प्राध्यापक डा. जीवेन्द्र देव गिरी .....
(शोध निर्देशक)
३. उप प्राध्यापक कर्णाखर खतिवडा .....
बाह्य परीक्षक

मिति : २०६९/०५/१४

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनार्थ तयार पारिएको हो । शोध कार्य गर्नु गहन विषय भएको हुनाले यसका लागि निकै मिहिनेत र लगनशीलताका साथै सर सल्लाह र सहयोगको आवश्यकता पर्दछ । तसर्थ यस कार्यमा मलाई आफ्नो अमूल्य सुभावा, सहयोग र समय दिने प्राज्ञजन, आत्मीय जन र सङ्घ संस्था सबै प्रति म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

सर्वप्रथम त मलाई यस धर्तीमा जन्म दिएर शिक्षाको ज्योतिले मेरो भविष्य उज्ज्वल बनाउनलाई आफ्नो कर्तव्य ठान्दै पठन पाठनतर्फ उत्प्रेरित गर्नु हुने आदरणीय आमाबुबाप्रति सभक्ति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । उहाँहरूको माया र प्रेरणा, प्रोत्साहन, सहयोग र आशीवादले नै म यहाँ सम्म आउन सफल भएको हुँ भन्ने लागेको छ ।

यसैगरी आफ्नो कार्य व्यस्तताका बिच पनि यथेष्ट अमूल्य सुभावा र कुशल मार्ग निर्देशन गरी यस शोध पत्रलाई पूर्णता दिन सहयोग गर्नु हुने आदरणीय शोध निर्देशक गुरु डा. जीवेन्द्र देव गिरी प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यस शोधकार्यका लागि स्वीकृति प्रदान गरी सहयोग प्रदान गर्ने विभागीय प्रमुख तथा आदरणीय गुरु प्रा. डा. देवीप्रसाद गौतम र नेपाली केन्द्रीय विभाग प्रति पनि कृतज्ञ छु ।

यसैगरी यो शोधपत्र तयार पार्दा आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराई दिने त्रि. वि. केन्द्रीय पुस्तकालय, कीर्तिपुरका कर्मचारीप्रति आभारी छु । यसका साथै अध्ययन अनुसन्धानको वातावरण तयार गरि दिने जेष्ठ पिता स्व. बलराम उपाध्याय, काकाहरु तुराराम उपाध्याय, डिल्लीप्रसाद उपाध्याय, रामप्रसाद उपाध्याय, दाइहरू भानुभक्त उपाध्याय, भानुभक्त जोशी, प्रेमलाल जोशी, भिनाजु भुपिन्द्र प्रसाद जोशी, दिदी गोमादेवी जोशी, भाइ नवराज उपाध्याय, राजेन्द्र प्रसाद उपाध्याय, गणेशराज उपाध्याय, तिलकराज उपाध्याय, बहिनी कृष्णादेवी जोशी, बहिनी ज्वाँइ लक्ष्मीराज जोशी, भान्जा अनुज जोशी तथा साथिहरु पुष्कर राज भट्ट, विष्णु प्रसाद पन्थी, त्रैलोक्यनाथ जोशी, डम्म बहादुर थापा, खेमराज पण्डित, लक्ष्मण शाह, गोपीराज उपाध्याय, शंकर मलासी, सूर्यप्रकाश जोशी, पदमराज पण्डित, जयनारायण जोशी, हेमराज भट्ट, घनश्याम पौड्याल, तुलसीकुमारी पण्डित, मदनराज उपाध्याय, इन्द्र रेग्मी, ओम खड्का, देवराज उपाध्याय, विष्णु जोशी, वसन्त जोशी, पुष्प राज उपाध्याय, विष्णु प्रसाद शर्मा, देवराज जोशी, बद्री पाण्डेय प्रति कृतज्ञ छु । यसै गरी यस शोधपत्रलाई छिटो, छरितो तथा शुद्ध रूपमा टड्कण गरी सहयोग गर्नुहुने युनिभर्सल कम्प्युटरका भाइ सुमन प्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

अन्त्यमा बाजुरा जिल्लाका बाह्रमासे गीतको अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोध पत्र आवश्यक उचित मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर समक्ष पेश गर्दछु ।

शोधार्थी

.....
सुशील राज उपाध्याय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

त्रि. वि दर्ता नं. : ६-२-५९-१९२-२०००

परिक्षा क्रमाङ्क :

मिति : २०६९/०५/१०

सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

अप्र.	-	अप्रकाशित
डा.	-	डाक्टर
ते.सं.	-	तेस्रो संस्करण
दो.सं.	-	दोस्रो संस्करण
ने. रा. प्र. प्र.	-	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
प्रा.डा.	-	प्राध्यापक डाक्टर
प्रा.	-	प्राध्यापक
वी.पी.	-	विश्वेश्वर प्रसाद
पृ.	-	पृष्ठ
वि.सं.	-	विक्रम संवत्
साम्पा.	-	सम्पादन
चौ.सं.	-	चौथो संस्करण
त्रि.वि.	-	त्रिभुवन विश्वविद्यालय

विषयसूची

	पेज नं.
पहिलो परिच्छेद : शोध परिचय	1-7
१.१ विषय परिचय	1
१.२ शोध समस्या	2
१.३ शोधको उद्देश्य	2
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा	2
१.५ अध्ययनको औचित्य र महत्त्व	6
१.६ शोधको अध्ययन क्षेत्र र सीमा	6
१.७ सामग्री सङ्कलन विधि तथा शोध विधि	6
१.८ शोधपत्रको रूपरेखा	7
दोस्रो परिच्छेद : बाजुरा जिल्लाको परिचय	8-35
२.१. ऐतिहासिक पृष्ठभूमि	8
२.२ नामकरण	9
२.३ भौगोलिक अवस्था	10
२.३.१ अवस्थिति	11
२.३.२ धरातलीय स्वरूप	11
२.३.२.१ लेकाली प्रदेश	11
२.३.२.२ बेसी प्रदेश	12
२.३.३ जनसङ्ख्या	12
२.३.४ हावापानी	13
२.३.४.१ समशीतोष्ण प्रदेशीय हावापानी	13
२.३.४.२ शीत प्रदेशीय हावापानी	13
२.३.५ नदीनाला र ताल	13
२.३.६ बन जङ्गल र जडीबुटी	14
२.३.७ खनिज सम्पदा	15
२.३.८ राजनैतिक विभाजन	16
२.४ सामाजिक अवस्था	17

२.४.१ जातजाति	18
२.४.२ धर्म	18
२.४.३ रहन सहन	19
२.४.४ लवाइ खवाइ	19
२.४.५ पारिवारिक संरचना	20
२.५ कृषि	20
२.६ व्यापार	21
२.७ चाडपर्वहरू	21
२.७.१ दसैं	21
२.७.२ दीपावली (तिहार)	22
२.७.३ माघे सङ्क्रान्ति	22
२.७.४ होरी	22
२.७.५ बैशाख सङ्क्रान्ति	23
२.७.६ चौदसा पर्व	23
२.७.७ विविध चाडपर्व	23
२.८ स्वास्थ्यसेवा	23
२.९ शैक्षिक अवस्था	24
२.१० दर्शनीय स्थल र मन्दिरहरू	25
२.१०.१. त्रिवेणी	25
२.१०.२ बडी मालिका	25
२.१०.३ नाटेश्वरी	26
२.१०.४ बूढिनन्दा	27
२.१०.५. खप्तड	27
२.११ भाषा	28
२.१२ बाजुरा जिल्लामा लोक साहित्यको स्थिति	30
२.१२.१ लोकगीत	30
२.१३.१ लोक नाटक	31
२.१३.२ लोक गाथा	31

२.१३.३ लोककथा	31
२.१३.४ लोकोक्ति	32
२.१३.४.१ गाउँखाने कथा	32
२.१३.४.२ टुक्का	34
२.१४ निष्कर्ष	34
तेस्रो परिच्छेद : बाह्रमासे गीतको सैद्धान्तिक परिचय	36-50
३.१ परिचय	36
३.२ लोक साहित्यका विधाका रूपमा लोकगीत	37
३.२.१ लोकगीतको परिचय	37
३.२.२ लोकगीतका प्रकारमा पर्ने बाह्रमासे गीत	38
३.३ बाह्रमासे गीतको परिभाषा	39
३.४ बाह्रमासे गीतका विशेषताहरू	40
३.५ बाह्रमासे गीतको वर्गीकरण	43
३.६ तत्वका आधारमा बाह्रमासे गीत	45
३.७ बाह्रमासे गीतको अध्ययन परम्परा	47
३.८ निष्कर्ष	49
चौथो परिच्छेद : बाजुरा जिल्लाका लोक गीतको परिप्रेक्ष्यमा बाह्रमासे गीत	51-75
४.१ परिचय	51
४.२ बाजुरेली लोकगीतका प्रकार	52
४.२.१ परम्परित गीत	54
४.२.१.१ मागल गीत	55
४.२.१.२ भुवो गीत	60
४.२.२ परिवेश सिर्जित गीत	65
४.२.२.२ बाह्रमासे गीत	69
४.३ निष्कर्ष	75
पाँचौँ परिच्छेद : बाजुरेली बाह्रमासे गीतको वर्गीकरण र विश्लेषण	76-118
५.१ परिचय	76
५.२ बाजुरेली बाह्रमासे गीतको वर्गीकरण र विश्लेषण	76

५.२.१ लयका आधारमा बाह्रमासे गीतको वर्गीकरण र विश्लेषण	79
५.२.२ विषय वस्तुका आधारमा वर्गीकरण र विश्लेषण	80
५.२.३ गायनका आधारमा बाह्रमासे गीतको वर्गीकरण र विश्लेषण	102
५.२.४ स्वरूपका आधारमा बाह्रमासे गीतको वर्गीकरण र विश्लेषण	106
५.२.५ रसका आधारमा बाह्रमासे गीतको वर्गीकरण र विश्लेषण	108
५.२.६ प्रस्तुतीकरणका आधारमा बाह्रमासे गीतको वर्गीकरण र विश्लेषण	115
५.३ बाह्रमासे गीतको संरचना	116
५.४ निष्कर्ष	118
छोटौँ परिच्छेद : शोध निष्कर्ष	119-121
परिशिष्टहरू	122-132
सन्दर्भ सामग्री सूची	133-136